

שיעור לב

מצה, וקרבת פסח על מצות ומרורים

(פסחים קכ ע"א-ע"ב)

פתיחה

- א. "צלי אש ומצות על מררים יאכלהו... בערב תאכלו מצת"
  - ב. מצה - הכתוב קבעו חובה
  - ג. שני סוגי מצה או סוג מצה אחד בשני מופעים
  - ד. "שצונו לאכול מצה כליל חמשה עשר מניסן, יהיה שם כבש הפסח או לא יהיה"
  - ה. כזית מצה יחד עם כזית מבשר קרבן פסח
- סיכום

פתיחה

בגמרא (קכ ע"א) חלקו אמוראים בנוגע לחובת מצה בזמן הזה, אם היא מהתורה או מדרבנן:

אמר רבא: מצה בזמן הזה דאורייתא ומרור דרבנן... ורב אחא בר יעקב אמר: אחד זה ואחד זה דרבנן.

בהמשך הסוגיה (קכ ע"ב) נאמרה הלכה נוספת בשמו של רבא בנוגע לאכילת מצה בזמן הזה:

אמר רבא: אכל מצה בזמן הזה אחר חצות, לרבי אלעזר בן עזריה לא יצא ידי חובתו. פשיטא, דכיון דאיתקש לפסח כפסח דמי?
מהו דתימא הא אפקיה קרא מהיקשא, קמשמע לן דכי אהדריה קרא למילתא קמייתא אהדריה.

רבי אלעזר בן עזריה סבר שזמן אכילת פסח הוא רק עד חצות, ולכן מי שאוכל בזמן הזה מצה לאחר חצות לא יצא ידי חובתו. שאלה על כך הגמרא: פשיטא?! כיוון שהוקשתה מצה לפסח בפסוק "על מצת ומררים יאכלהו" (במדבר ט, יא), ברור שדין המצה הוא כדין קרבן פסח? על כך השיבה הגמרא שמאחר ששנינו בברייתא (קכ ע"א) "מה שביעי רשות אף ששת ימים רשות", היה אפשר לחשוב שגם לילה הראשון רשות, ואין דין המצה כדין פסח, ולכן אמר רבא שהפסוק "בערב תאכלו מצת" (שמות

לב. מצה, וקרבת פסח על מצות ומרורים

יב, יח) מלמד אותנו שחובת מצה של הלילה הראשון בזמן הזה "למילתא קמייתא אהדריה" - כלומר שהמצה שווה לגמרי לפסח שזמן אכילתו רק עד חצות. לפני שנעייין בסוגייתנו במחלוקת האמוראים, נעייין בפסוקים ובדברי תנאים שעסקו אף הם בשאלה מה רמת החובה לאכול מצה בזמן הזה. בעקבות כך נדון בהמשך בדבריו של הרב יצחק רבינוביץ' (הרב איצ'לה מפונוביז', שו"ת זכר יצחק, א, סימן פ, ב) שהבחין בין שני סוגים של מצה: המצה הנאכלת עם קרבן הפסח והמרור, והמצה הנאכלת בפני עצמה.

א. "צלי אש ומצות על מררים יאכלוהו... בערב תאכלו מצת"

החובה לאכול מצה בליל ט"ו בניסן נכתבה בתורה כמה פעמים. בפעם הראשונה במסגרת הציווי על פסח מצרים (שמות יב, א-יג), ושם (פסוק ח):
ואכלו את הבשר בלילה הזה, צלי אש ומצות על מררים יאכלוהו.

המצה נאכלת יחד עם קרבן הפסח ומרור.
בפעם השנייה נכתב בתורה הציווי לאכול מצות במסגרת הציווי לעשות את חג הפסח וחג המצות לדורות (שם יד-כ):

שבעת ימים מצות תאכלו... ושמרתם את המצות כי בעצם היום הזה הוצאתי את צבאותיכם מארץ מצרים ושמרתם את היום הזה לדרתיכם חקת עולם.
בראשן בארבעה עשר יום לחדש בערב תאכלו מצת, עד יום האחד ועשרים לחדש בערב... בכל מושבתיכם תאכלו מצות.

ארבע פעמים נזכר בתורה הציווי לאכול מצות. פעמיים נאמר שיש לאכול מצות במשך שבעת ימי החג, והודגש גם כי יש לאכול מצה בערב - בליל ט"ו בניסן, ובציווי אחר נאמר שיש לאכול מצה "בכל מושבתיכם". גם כשנזכרת החובה לאכול מצה בליל ט"ו בניסן, לא נאמר שיש לאכול את המצה עם הקרבן. בהמשך מובא הציווי לעשות כך לדורות (שם כד-כה):

ושמרתם את הדבר הזה לחק לך ולבניך עד עולם. והיה כי תבאו אל הארץ אשר יתן ה' לכם כאשר דבר ושמרתם את העבדה הזאת.

אמנם יש הבדלים בין פסח מצרים לפסח דורות, אך מכאן שיש שתי חובות בנוגע למצה בליל ט"ו בניסן: חובה לאכול מצה עם קרבן הפסח ומרור, וחובה לאכול מצה בפני עצמה.

הפעם הנוספת שנזכרת החובה לאכול קרבן פסח עם מצה ומרור, היא בפסח שני (במדבר ט, י-יא):

איש איש כי יהיה טמא לנפש או בדרך רחקה לכם או לדרתיכם ועשה פסח לה'. בחדש השני בארבעה עשר יום בין הערבים יעשו אותו על מצות ומררים יאכלהו.

מי שהיה טמא או בדרך רחוקה ולא אכל קרבן פסח בליל ט"ו בניסן, עליו להשלים את אכילת הקרבן בי"ד באייר - פסח שני. גם אז יש לאכול קרבן יחד עם מצה ומרור, אך אין חובה נוספת - לאכול מצה בפני עצמה.

הציווי לאכול מצה בשבעת ימי החג נזכר פעמים נוספות בתורה. נציין פסוקים שנזכרו במדרשי ההלכה כמקור לחובה לאכול מצה בליל ט"ו בניסן (דברים טז, ב-ג, ח):

וזבחת פסח לה' אלהיך צאן ובקר במקום אשר יבחר ה' לשכן שמו שם. לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים, תאכל עליו מצות לחם עני... ששת ימים תאכל מצות וביום השביעי עצרת לה' אלהיך לא תעשה מלאכה.

על פי החזקוני (דברים שם), כוונת הכתוב היא שאין לאכול חמץ עם קרבן הפסח - "לא תאכל עליו חמץ", אלא "שבעת ימים תאכל עליו מצות" - בגללו, בגלל הקרבן תאכל מצות במשך שבעה ימים.

ב. מצה - הכתוב קבעו חובה

על החובה לאכול מצה בליל ט"ו בניסן, ושבשאר ימי החג זו רשות לאכול מצה, נאמר במדרש ההלכה (מכילתא דרבי ישמעאל בא - מסכתא דפסחא פרשה ח):

"שבעת ימים מצות תאכלו" (שמות יב, טו). לעשות הראשון חובה ושאר הימים רשות. אתה אומר לעשות הראשון חובה ושאר הימים רשות, או אינו אלא לעשות הראשון רשות ושאר הימים חובה? תלמוד לומר: "בראשון בארבעה עשר יום לחדש בערב תאכלו מצות" (שם יח), הכתוב קבעו חובה. הא אין עליך לומר כלשון האחרון אלא כלשון ראשון. לעשות הראשון חובה, ושאר כל הימים רשות.

כך גם במדרש הלכה נוסף (ספרא אמור פרשה ט תחילת פרק יא):

"חג המצות שבעה ימים לה'". מה תלמוד לומר? לפי שנאמר "ששת ימים

תאכל מצות וביום השביעי חג לה" (דברים טז, ח) שביעי בכלל הזה. ולמה יצא להקיש אליו? אלא מה שביעי רשות אף כולם רשות. יכול אף לילה הראשון רשות? תלמוד לומר "עליו תאכלו מצות"¹ הכתוב קבעו חובה. אין לי אלא בזמן שבית המקדש קיים, בזמן זה שאין בית המקדש קיים מניין? תלמוד לומר "בערב תאכלו מצות" (שמות יב, יח). אם כן למה נאמר "שבעת ימים מצות תאכלו" (שם טו)? מצה נאכלת כל שבעה ויוצא בה ידי חובתו בפסח, יצאו חלות ורקיני נזיר שאין נאכלים כל שבעה.²

מדרש הלכה אחר (מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יב) קובע שנוסף על החובה לאכול מצה עם קרבן פסח, יש חובה לאכול מצה בפני עצמה אם אין קרבן:

"עד יום האחד ועשרים לחודש בערב" (שמות יב, יח). יכול את חייב במצה כל שבעה? תלמוד לומר "עליו" (דברים טז, ג) - עליו אתה חייב במצה, ואי אתה חייב מצה כל שבעה.

יש חובה לאכול מצה עם הקרבן. ממשיך המדרש:

אם כן למה נאמר: "עד יום האחד ועשרים לחודש בערב"? שיכול אין לי אלא בשעה שיש לך פסח, בשעה שאין לך פסח מניין? תלמוד לומר "בערב" תאכלו מצות" (שמות יב, יח) קבעו הכתוב חובה. אין לי אלא בזמן שבית המקדש קיים, בזמן שאין בית המקדש קיים מניין? תלמוד לומר "בערב תאכלו מצות". אין לי אלא בארץ בחוצה לארץ מניין? תלמוד לומר "בכל משבתכם תאכלו מצות" (שם כ).³

מי שאינו אוכל מצה יחד עם קרבן הפסח, חייב לאכול מצה בנפרד, וכך גם בזמן שבית המקדש חרב, ובכל מקום בעולם. ממכלול המקורות יוצא שמהפסוק "בערב תאכלו מצות" (שמות יב, יח), לומדים שיש לאכול מצה בלי קשר לקרבן הפסח.

---

1 במדרש נאמר "עליו תאכלו מצות". מאחר שאין פסוק כזה במקרא, נראה שהמילה 'עליו' הוכנסה בטעות, והוחלפה עם הפסוק: "תאכל עליו מצות" (דברים טז, ג).

2 בנוגע לאכילת מצה בימי החג למעט הלילה הראשון, וברכה על המצה, ראה בשיעור לא: מצה וסוכה - לילה ראשון חובה, שאר הימים רשות.

3 הדרשה מהפסוק "בכל מושבתכם" ובהקשר של החובה לאכול מצה בזמן שאין בית מקדש, נזכרת גם בגמרא בקידושין לו ע"ב. ראה שם בתוס' ד"ה מושב ובתוס' ד"ה בזמן, ובשיטה לא נודע למי, במהרש"ל ובמהרש"א.

בגמרא (כח ע"ב) מופיעה מחלוקת תנאים בנוגע לפסוק שממנו לומדים על החובה לאכול מצה בליל ט"ו בניסן. זאת בעקבות מחלוקת בין ר' שמעון לר' יהודה בנוגע לשאלת האיסור לאכול חמץ משעה שישית ביום י"ד בניסן. לדעת ר' יהודה האוכל חמץ משש שעות ומעלה ביום י"ד בניסן עובר על לאו וחייב מלקות, ואילו לפי ר' שמעון אינו חייב כלום.⁴

אמר מר: ומנין לאוכל חמץ משש שעות ולמעלה שהוא עובר בלא תעשה? שנאמר "לא תאכל עליו חמץ" (דברים טז, ג) דברי רבי יהודה. אמר לו רבי שמעון: וכי אפשר לומר כן, והלא כבר נאמר "לא תאכל עליו חמץ, שבעת ימים תאכל עליו מצות" (שם)? ורבי יהודה? שפיר קאמר ליה רבי שמעון. ורבי יהודה? אמר לך ההוא ["שבעת ימים תאכל עליו מצות"] לקובעו חובה אפילו בזמן הזה הוא דאתא. ורבי שמעון לקובעו חובה מנא ליה? נפקא ליה "מבערב תאכלו מצות". ורבי יהודה מיבעי ליה לטמא ושהיה בדרך רחוקה. סלקא דעתך אמינא הואיל ובפסח לא יאכל מצה ומרור נמי לא ניכול? קא משמע לן. ורבי שמעון טמא ושהיה בדרך רחוקה - לא איצטריך קרא. דלא גרע מערל ובן נכר דכתיב "וכל ערל לא יאכל בו". בו הוא אינו אוכל, אבל אוכל הוא במצה ובמרור. ורבי יהודה? כתיב בהאי וכתוב בהאי.

דברי ר' שמעון כאן מתאימים לשיטתו במכילתא שמהפסוק "בערב תאכלו מצת" לומדים שחובה לאכול מצה בליל ט"ו בניסן גם לאחר החורבן, ואילו רבי יהודה למד מהפסוק "שבעת ימים תאכל עליו מצות" שיש חובה לאכול מצה בנפרד. נראה שר' יהודה סובר שחובה לאכול מצה במשך כל השבוע ולא רק בליל ט"ו בניסן.⁵

4 ראשונים חלקו בשאלה מה המשמעות שאינו חייב בכלום. יש חמש שיטות בראשונים בהסבר דברי ר' שמעון: רש"י, תוספות, הר"ן, העיטור ורמב"ן, ובעל המאור. ראה סיכום השיטות בהלכה ברורה שם.

5 בירושלמי פסחים א, ד נאמר בשם ר' יהודה שמקיימים מצוות עשה באכילת מצה שבעה ימים. דבריו כאן תואמים לשם. אמנם הפני יהושע בפסחים כח ע"ב כתב שייתכן שר' שמעון סבר שיש מצווה לאכול מצה במשך שבעה ימים. עיין בדברי הרב מנחם מנדל כשר, הגדה של פסח - הגדה שלמה, עמ' 158-166, שציין למקורות נוספים שמהם יש ללמוד שיש הסוברים שמצוות מצה היא במשך שבעה ימים. ראה גם: דוד הנשקה, "מצות בשבעה ימי החג: מצווה או רשות?", מה נשתנה, עמ' 166-170.

בסוגייתנו קיימת מחלוקת דומה בין אמוראים, אם כי הם חלקו במשמעות הפסוק "בערב תאכלו מצת", ולא נאמר שיש מי שסובר שחובה לאכול מצה במשך שבעה ימים. כך נאמר בגמרא (קכ ע"א):

אמר רבא: מצה בזמן הזה דאורייתא ומרור דרבנן. ומאי שנא מרור דכתיב "על מצות ומרורים" (במדבר ט, יא)? בזמן דאיכא פסח יש מרור, ובזמן דליכא פסח ליכא מרור. מצה נמי הא כתיב "על מצות ומרורים" (שם)? מצה מיהדר הדר ביה קרא "בערב תאכלו מצת".

ורב אחא בר יעקב אמר: אחד זה ואחד זה דרבנן. אלא הכתיב "בערב תאכלו מצות"? ההיא מיבעי ליה לטמא ושהיה בדרך רחוקה. דסלקא דעתך אמינא כיון דפסח לא אכלי מצה ומרור נמי לא ניכול? קא משמע לן.

ורבא אמר לך: טמא ושהיה בדרך רחוקה לא צריך קרא, דלא גרעי מערל וכן נכר, דתניא "כל ערל לא יאכל בו" בו אינו אוכל, אבל אוכל במצה ומרור. ואידך [רב אחא בר יעקב] כתיב בהאי וכתיב בהאי, וצריכי.

תניא כוותיה דרבא: "ששת ימים תאכל מצות וביום השביעי עצרת לה' אלהיך" (דברים טז, ח) מה שביעי רשות, אף ששת ימים רשות. מאי טעמא? הוי דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא. יכול אף לילה הראשון רשות? תלמוד לומר "על מצת ומרורים יאכלהו". אין לי אלא בזמן שבית המקדש קיים, בזמן שאין בית המקדש קיים מניין? תלמוד לומר "בערב תאכלו מצות" הכתוב קבעו חובה.

גם רבא ביסס את דבריו על דרשת הפסוק "בערב תאכלו מצות", כמו ר' שמעון. לפי רב אחא בר יעקב, החובה לאכול מצה בזמן הזה היא מדרבנן, והיא איננה נשענת על פסוק. לפיו, הפסוק "בערב תאכלו מצות" בא ללמד על החובה של טמא ושל מי שבדרך רחוקה לאכול מצה ומרור בזמן שהמקדש קיים. מכך שהוא סובר שהחובה לאכול מצה בליל ט"ו בניסן בזמן הזה היא מדרבנן, נראה שיסבור שבזמן המקדש החובה הזאת היא מהתורה.

רבא קיבל את דינו של רב אחא בר יעקב בעניין טמא ומי שנמצא בדרך רחוקה, אך סבר שאין צורך ללמוד זאת מפסוק. הבריייתא שהובאה בגמרא כסיוע לדברי רבא, דומה מאוד למדרשי ההלכה שצוינו לעיל, אך מתבטאת בסגנון אחר. בכרייתא בולטת הדרשה: "בערב תאכלו מצות" הכתוב קבעו חובה, אם כי לא נאמר שם שהיא בשמו של ר' שמעון.

בסוגיה הבאה אחר כך (קכ ע"ב) נזכרו דברי רבא בנוגע לאכילת מצה בזמן הזה:

אמר רבא: אכל מצה בזמן הזה אחר חצות, לרבי אלעזר בן עזריה לא יצא ידי חובתו.
פשיטא, דכיון דאיתקש לפסח כפסח דמי?
מהו דתימא הא אפקיה קרא מהיקישא, קמשמע לן דכי אהדריה קרא למילתא קמייתא אהדריה.

רבי אלעזר בן עזריה סבר שזמן אכילת פסח הוא רק עד חצות, ולכן מי שאוכל בזמן הזה מצה לאחר חצות לא יצא ידי חובתו. שאלה על כך הגמרא: פשיטא?! כיוון שהוקשתה מצה לפסח בפסוק "על מצות ומררים יאכלהו", ברור שדין המצה כדין קרבן פסח? על כך השיבה הגמרא שמאחר ששנינו בכרייתא (קכ ע"א) "מה שביעי רשות אף ששת ימים רשות", היה אפשר לחשוב שגם הלילה הראשון הוא רשות, ואין דין המצה כדין פסח, ולכן אמר רבא שהפסוק "בערב תאכלו מצת" מלמד אותנו שחובת מצה של הלילה הראשון בזמן הזה "למילתא קמייתא אהדריה", כלומר שהמצה שווה לגמרי לפסח שזמן אכילתו רק עד חצות.
דרשה זו נזכרת גם בגמרא (סוכה כז ע"א), שם נלמד שחובה לאכול בסוכה בלילה הראשון, וחובה זו נלמדת בגזרה שווה מפסח:

אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק: נאמר כאן "חמשה עשר" (ויקרא כג, לד), ונאמר "חמשה עשר" (שם ו) בחג המצות, מה להלן לילה הראשון חובה מכאן ואילך רשות, אף כאן לילה הראשון חובה מכאן ואילך רשות. והתם מנלן? אמר קרא "בערב תאכלו מצת" הכתוב קבעו חובה.

גם כאן לא נזכר בשם מי נדרשה דרשה זו.
סיכום ביניים: ר' שמעון ור' יהודה מסכימים שיש חובה לאכול מצה בליל ט"ו ניסן גם לאחר החורבן. המחלוקת ביניהם היא על דרשת הפסוק, וייתכן שר' יהודה סבר שבכל שבעת ימי החג, קיימת חובה זו. גם רבא סבר שחובה לאכול מצה בליל ט"ו בניסן, והוא התבסס על דרשת הפסוק: "בערב תאכלו מצת". רב אחא בר יעקב חלק ולפיו החובה לאכול מצה בזמן הזה היא חובה מדרבנן.⁶
מוסכם על הכול שבזמן שבית המקדש קיים, יש לאכול מצה יחד עם קרבן הפסח כנאמר בפסוק: "צלי אש ומצות על מררים יאכלהו".

6 להרחבה במקורות אלו ראה: דוד הנשקה, "מצה ומרור בליל הסדר: כלום תלויים בקרבן הפסח?", מה נשתנה, עמ' 184-195.

ג. שני סוגי מצה או סוג מצה אחד בשני מופעים

מה טיבה של המצה הנאכלת בפני עצמה ומה טיבה של המצה הנאכלת יחד עם קרבן פסח? האם הדינים הנוגעים לכשרות המצה זהים בשני המצבים או שיש דינים שונים בכל מצב?

במשנה (ב, ה) נאמר:

אלו דברים שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח: בחטים, בשעורים, בכוסמין, ובשיפון, ובשיבולת שועל.
יוצאין בדמאי, ובמעשר ראשון שנטלה תרומתו, ובמעשר שני והקדש שנפדו, והכהנים בחלה ובתרומה.
אבל לא בטבל, ולא במעשר ראשון שלא נטלה תרומתו, ולא במעשר שני והקדש שלא נפדו.

את המצה יש להכין מקמח מאחד מחמשת מיני הדגן. כמו כן, ניתן לצאת ידי חובה גם אם הדגן הוא דמאי, תרומת מעשר, או מעשר שני והקדש שנפדו.
בגמרא (לה ע"ב - לו ע"א) הוסברו המקור והנימוקים של דינים אלו. לכאורה, כל דיני המצה חלים הן על המצה הנאכלת יחד עם קרבן הפסח, הן על המצה הנאכלת בפני עצמה. אך הרב יצחק רבינוביץ' (הרב איצ'לה מפונוביז', שו"ת זכר יצחק, א, סימן פ, ב) כתב אחרת:

...נראה דבמצה איכא שתי מצוות. מצות "בערב תאכלו מצות" שהיא עצם חובת אכילת מצה, ומצות "על מצות ומרורים יאכלוהו" שזה מכלל חיובא דאכילת פסחים. ונראה דכל מה שכתוב בדיני מצה פסולה כגון: לחם עוני, ונאכלת בכל מושבות (פסחים לו ע"א), ופסול דטבל (שם לה ע"ב), וכד', זהו רק במצה הנאכלת משום חובת היום "בערב תאכלו מצות". אבל מה שצריך לאכול מצה עם הפסח משום "על מצות ומרורים" לזה כל מצה כשרה.
וכן נראה, דהרי בפסח שני איכא נמי דין ד"על מצות ומרורים", והרי ליכא התם איסור חמץ כלל, שחמץ ומצה נאכלים עמו כבית (פסחים צה ע"א). ואם כן הוא הדין בפסח ראשון נמי כשרה מצה זו לשום מצוה זו ד"על מצות ומרורים". ולפי זה יוצא דמשום מצות "על מצות ומרורים" גם מצה של טבל וחדש כשרות.⁷

7 בדברים הללו רצה הרב יצחק רבינוביץ' לתרץ את קושיית תוס' בקידושין לח ע"א ד"ה אקרו. בגמרא שם נאמר שעם ישראל לא אכלו מצה כשנכנסו לארץ מפני שהתבואה הייתה חדשה ורק

לדברי הזכר יצחק כל הדינים הנוגעים לסוג המצה אמורים אך ורק על המצה שחובה לאכול בפני עצמה, אך הדינים הללו אינם חלים על מצה שאוכלים יחד עם קרבן פסח. הוכחתו היא מהאמור בפסח שני, שבו אין איסור חמץ - "חמץ ומצה עמו בבית" (צה ע"א), ומכאן שכל הדינים שנזכרו אמורים רק על המצה שנאכלת בפני עצמה, אך לא על המצה שאוכלים עם הקרבן.⁸

הצעה כזאת כבר הציע הצ"ח בהקשר אחר, אך הוא שלל אותה. בגמרא (ברכות לז ע"ב) הובאה ברייתא: "לקט מכולן כזית ואכלן. אם חמץ הוא ענוש כרת, ואם מצה הוא אדם יוצא בו ידי חובתו בפסח". מדובר במי שליקט פתיתים וצירפם לכזית. ראשונים ואחרונים עסקו בשאלה באילו פתיתים מדובר. הצ"ח (שם) כתב:

ואציעה הצעה אחת הנלע"ד דבר חדש אשר לא ראיתי שדברו בו הקדמונים, והוא הלכתא למשיחא. כשנזכה לעשות הפסח כהלכתו ויזדמן טמא או מי שהיה בדרך רחוקה ויעשה פסח שני ויאכלנו על מצת ומרורים, אם כל פרטי תנאיה הצריכים במצה של ליל חג המצות צריכים ג"כ במצה הבאה

לאחר שהקריבו את קרבן העומר יכלו לאכול ממנה. התוס' הביאו את דברי הירושלמי (חלה ב, א): "למה לא אכלו מצה מחדש ויבא עשה ד'בערב תאכלו מצות' וידחה לא תעשה דחדש? ומתוך דאין עשה דקודם הדבור דוחה לא תעשה דאחר הדבור. אי נמי יש לומר דגזירה כזית ראשון אטו כזית שני". התירושים שהובאו בתוס' לא נזכרו בירושלמי, וכבר עמדו על כך מפרשי הירושלמי והבבלי. על קושיית התוספות כתב ספר המקנה: "לכאורה קשה הא אמרינן (פסחים לה ע"א) דאין יוצאין בטבל, ומפורש (שם ע"ב) משום דכתיב 'לא תאכל עליו חמץ' מי שאיסורו משום כל תאכל חמץ, יצא זה שאין איסורו משום כל תאכל חמץ, אלא משום כל תאכל טבל. אם כן בחדש גם כן אין יוצאין מהאי טעמא". כוונתו שמאחר שאיסור חמץ לא חל על איסור טבל, אם כן, גם בנוגע למצה של חדש, מאחר שהמצה נעשתה מתבואה של איסור חדש היא פסולה למצווה מצד עצמה ולא מאחר שהיא חמץ, ולא מועיל כאן עשה דוחה לא תעשה. על כך השיב הרב מפונוביז', שהאיסורים של טבל וחדש אמורים רק על המצה הנאכלת בפני עצמה, אך לא על המצה הנאכלת יחד עם הקרבן. מצה שנעשתה מתבואה חדשה, מותר לאכול אותה כמצה. על כן יש מקום לשאלת הירושלמי שיבוא עשה של אכילת מצה וידחה את איסור חדש. הרב נחום ברוך גינצבורג (מקור ברוך, ב, סי' יח) כתב שהוא שמע את ההסבר הזה מפיו של הזכר יצחק בהיותו בן ארבע עשרה, "והדבר שמור אצלי עוד בזכרוני ודבריו מתוקים מדבש ונופת וחלב תחת לשונו".

8 כמה אחרונים עסקו בדברי הזכר יצחק הללו: הרב ישראל יעקב קנייבסקי, קהילות יעקב - קידושין, סי' לד, ב; הרב יהודה זרחיה סגל, שו"ת צמח יהודה ג, סי' קלג; הרב צבי פסח פרנק, מקראי קדש, פסח, א, עמ' רנח-רסא; הרב יעקב בצלאל ז'לטי, משנת יעבץ, אורח חיים סי' טז, ד; הרב יצחק מירסקי, "על מצה ומרורים", הגיוני הלכה, א, עמ' 81-87; הרב ישראל מאיר לאו, שו"ת יחל ישראל, סי' א, סימן כח; הרב יצחק זילברשטיין, חשוקי חמד, פסחים מ ע"א; הרב אלטר אליהו רובינשטיין, שו"ת מגדנות אליהו, ד, סימנים ל-לא; הרב יעקב אלעזר שפירא, "מצוות אכילת מצה", מגיד דבריו ליעקב, עמ' 23-27, ועוד.

עם פסח שני, כגון: שלא תהיה מצה עשירה, ושתהא נאכלת בכל מושבות, ובאנינות, ושימור דוקא לשם מצת מצוה. ואומר אני שאינה צריכה כלום מכל תנאים הללו, ודי שתהא מצה משומרת מחימוץ, דבפסח שני עצמו אי לאו דכתיב "ככל חוקת הפסח" (במדבר ט, יב) לא הוי מצרכינן ביה כל פרטי הפסח, ובמצה של פסח שני לא כתיב ככל חוקת המצה... ואם היה זה עולה בידינו להלכה דפסח שני אין כל הפרטים הללו מעכבים במצה, היה ניהא דמה שתני כאן "ואם מצה הוא, אדם יוצא בו ידי חובתו בפסח", היינו בפסח שני.

אבל באמת לבי נוקפי לחלק בפרטי המצה בין פסח ראשון לפסח שני. דאם כן גם אנן נימא שאדם יוצא ידי חובתו בפסח שני של כל שאר מיני דגן אף שאינו מחמשת המינין, שהרי הא דאין יוצאין רק בחמשת המינין, ילפינן בפסחים (לה ע"א) מקרא ד"לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות" דבעינן דברים הבאים לידי חימוץ, והאי קרא במצה של חג המצות מיירי. ועוד אם נימא דבאמת יוצאים בפסח שני בכל מיני דגן, א"כ איך הוכיח אביי (ברכות שם) מדיוצאין ידי מצה מברכין עליו המוציא, ופי' רש"י ד"ה כזית] דהתם לחם בעינן דכתיב "לחם עוני", והרי לחם עוני בפסח ראשון כתיב. אלא ודאי ד"על מצות ומרורים" דכתיב בשני, אהדריה לכלליה לכל דין מצות בראשון.

הצל"ח רצה לטעון שלמצה בפסח שני אין דיני כשרות מיוחדים כשל מצה בפסח ראשון, וכל מה שנדרש הוא שהמצה לא תהיה חמץ. כאמור הוא דחה זאת משתי סיבות. בכל אופן משמע מדבריו שכל התנאים לכשרות המצה הנאכלת בפני עצמה זהים לדיני המצה הנאכלת יחד עם קרבן פסח ראשון.

בדברים להלן ולאחר בקשת המחילה, נבקש לערער על ההבחנה שהציע הזכר יצחק בין שני סוגי מצות. מדברי הזכר יצחק יוצא שבעת הקרבת פסח ראשון ובעת הקרבת פסח שני, כל מצה כשרה. המשנה (ט, ג) מונה פרטים שונים ושווים בין פסח ראשון לפסח שני:

מה בין פסח הראשון לשני?

הראשון אסור בכל יראה ובל ימצא, והשני מצה וחמץ עמו בבית.

הראשון טעון הלל באכילתו, והשני אינו טעון הלל באכילתו.

זה וזה: טעון הלל בעשייתו, ונאכלין צלי על מצה ומרורים, ודוחין את השבת.

יש פרטים נוספים שבהם פסח ראשון שונה מפסח שני. להלן כמה דוגמאות:

א. יש הסוברים שהכבש המיועד להקרבה בפסח ראשון חייב להיבדק במשך ארבעה ימים לפני הקרבתו (צו ע"א).

ב. אין מוציאים מבשר פסח הראשון מחוץ לחבורת המנויים (פה ע"ב).

ג. יש שנים שבהן מביאים קרבן חגיגה יחד עם קרבן הפסח (משנה ו, ג-ד).

ד. קרבן פסח ראשון מקריבים רק לאחר הקרבת תמיד של בין הערביים (שמות יב, ו; משנה ה, ג), ואילו קרבן פסח שני אפשר להקריב גם לפני התמיד של בין הערביים (תוספות ר' עקיבא איגר, משנה ט, ג).

שני דינים נוספים שבהם פסח ראשון ופסח שני הם זהים: אסור להותיר מהבשר עד הבוקר, ואסור לשבור עצם (שמות יב, י; במדבר ט, יב).

אם כן יש פרטים זהים בפסח ראשון ובפסח שני ויש שונים. באשר לדברי הזכר יצחק, אכן מותר שבפסח שני יהיה חמץ בבית, אך אין זה קשור להלכות הנוגעות למצה הנאכלת עם הקרבן. ייתכן שבעניין חמץ בבית יהיה פסח שני שונה מפסח ראשון, אך בנוגע לכשרות המצה יהיו הדינים שווים. גם אם נקבל את ההנחה שבפסח שני המצה הנאכלת עם הקרבן אינה צריכה להיות כמצה הנאכלת עם הקרבן בפסח ראשון, עדיין אין זה אומר שהמצה הנאכלת בפני עצמה בליל ט"ו בניסן שונה בדיניה מהמצה הנאכלת עם קרבן פסח ראשון.

אכן יש הבדל בפסוקי התורה בין קרבן פסח ראשון לבין קרבן פסח שני, וכפי שהסביר הרב משה סופר (שו"ת חתם סופר, או"ח סימן קמ):

בפרשת בא בפסח ראשון כתיב "ואכלו את הבשר בלילה הזה צלי אש ומצות על מרורים יאכלוהו" (שמות יב, ח) [פסח ומצות || מרור], ובפרשת בהעלותך בפסח שני כתיב "על מצות ומרורים יאכלוהו" (במדבר ט, יא) [מצות ומרור || פסח]. וההפרש קל להבין. בפסח ראשון איכא מצות עשה באכילת פסח בפני עצמו, ובאכילת מצה בפני עצמו, אך מרור אינו מצות עשה בפני עצמו אלא טפל לפסח. על כן כתיב מצות עשה של אכילה על שניהם - פסח ומצה, ואמר "על מרורים" יאכלו שני אלו. נמצא כתיב אכילה בפסח ובמצה ולא במרור. אמנם בפסח שני גם המצה טפלה לפסח ומי שאינו אוכל פסח שני אינו אוכל מצה, על כן כתוב "על מצות ומרורים יאכלוהו" לפסח, ולא כתיב אכילה אלא אפסח ולא אמצה ומרור. ומ"מ אף על גב דלא כתיב אכילה בהדיא במרור לא בראשון ולא בשני, מ"מ ודאי דבעי כזית דאיתקש למצה ופסח.

בליל ט"ו בניסן קרבן הפסח והמצה הם העיקר, והמרור טפל להם. ולכן "צלי אש ומצות" - יחד, ו"על מררים יאכלהו". ואילו בפסח שני רק קרבן הפסח הוא העיקר, שהרי מי שהיה בדרך רחוקה או טמא לנפש חייב היה לאכול מצה בליל ט"ו בניסן, ובפסח שני הוא אוכל פסח שאותו לא היה יכול לאכול בליל ט"ו בניסן, ומאחר שיש לאכול את הפסח עם מצה ומרור, נאמר שגם בפסח שני יש לאכול עם מצה ומרור. הדבר בא לידי ביטוי בניסוח הפסוק: "על מצות ומררים יאכלהו" - קרבן פסח בפני עצמו, ומצטרפים אליו המצה והמרור.⁹

במקורות רבים בדברי תנאים, במשנה ובתוספתא במסכת פסחים, יום י"ד באייר נקרא "פסח שני" ולא נקרא "חג מצות שני". זאת מפני שעל הטמא שנטהר או על זה שהיה בדרך רחוקה מוטל רק להשלים ולאכול קרבן פסח, לא לאכול מצה. אך מאחר שקרבן הפסח נאכל רק בצירוף מצה ומרור, עליו לאכול גם מצה ומרור.

לא זו אף זו, בפסוקים ישנה הבחנה ברורה בין חג הפסח שחל מעת שחיטת הפסח, הקרבתו ואכילתו - מצות יום י"ד בניסן עד סוף ליל ט"ו בניסן,¹⁰ או עד חצות הלילה, לבין חג המצות שחל שבעה ימים, מליל ט"ו בניסן עד יום כ"א בניסן.¹¹ רק ליל ט"ו בניסן משותף לחג הפסח ולחג המצות. המצה היא המחברת בין חג הפסח לבין חג המצות.

לאכילת המצה בלילה זה יש שני מחייבים: יש לאכול את המצה בפני עצמה - חג המצות, ולאכול את המצה יחד עם קרבן הפסח ויחד עם מרור - חג הפסח, ונראה שהדינים הנוגעים לשתי המצות הללו שווים. זו אותה מצה, במופעים שונים: מצה לבד ומצה יחד עם הקרבן. אין שום מקור המלמד שדיני המצות שונים.

9 ראה בעניין זה ברמב"ן שמות יב, ח (הרש"ש קטו ע"א ציין לדברי הרמב"ן הללו); מאירי כח ע"ב; בהרחבה רבה: הנצי"ב, העמק דבר, שמות שם; שו"ת משיב דבר, א סי' לב.

10 שמות יב, ו-י; ויקרא כג, ה; במדבר כח, טז; יחזקאל מה, כא; עזרא ו, יט; דברי הימים ב לה, א, טז. "ממחרת הפסח" - הכוונה לט"ו בניסן - במדבר לג, ג. פסוק אחד אינו מתאים להגדרה זו: "ויחננו בני ישראל בגלגל ויעשו את הפסח בארבעה עשר יום לחדש בערב בערבות יריחו. ויאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח מצות וקלוי בעצם היום הזה" (יהושע ה, י-יא). ראה על כך: קידושין לז ע"ב תוד"ה ממחרת; ראש השנה יג ע"א תוד"ה דאקריבו, ועוד.

11 שמות יב, טו-כ; יג, ו-ז; כג, טו; לד, יח; ויקרא כג, ו; במדבר כח, יז; דברים טז, ג, ח; יחזקאל מה, כא; עזרא ו, כב; דברי הימים ב ל, כא; לה, טז. להרחבה רבה בעניין: הרב יואל בן נון, "פרשת בא - פסח וחג המצות - שני חגים ולא אחד", אתר ישיבת הר עציון.

ד. "שצונו לאכול מצה בליל חמשה עשר מניסן, יהיה שם ככש הפסח או לא יהיה"

על כך שבשני המופעים מדובר על אותה מצה עם אותם דינים, ניתן ללמוד מהברייתא שהובאה בסוגייתנו כראיה לדברי רבא (קכ ע"א):

יכול אף לילה הראשון רשות? תלמוד לומר "על מצת ומררים יאכלהו" (במדבר ט, יא).¹² אין לי אלא בזמן שבית המקדש קיים, בזמן שאין בית המקדש קיים מניין? תלמוד לומר "בערב תאכלו מצות" הכתוב קבעו חובה.

יש קשר בין המצה הנאכלת עם הפסח ובין המצה הנאכלת בפני עצמה, אך אין תלות בין חובות האכילה. רבא עצמו (שם) חידד את הקשר בין החובה לאכול מצה יחד עם קרבן פסח לבין החובה לאכול מצה בעצמה: "מצה מיהדר הדר ביה קרא" - התורה שבה והדגישה שיש לאכול מצה בפני עצמה בליל ט"ו בניסן. כך ניתן להבין גם מדברי רש"י בהסבירו את המחלוקת בין ר' יהודה לבין ר' שמעון באשר למקור החובה מן התורה לאכילת מצה בפני עצמה לאחר החורבן. רש"י הסביר שלפי ר' יהודה הפסוק "שבעת ימים תאכלו מצות" -

לאו לאקושי איסור חמץ למצות אכילת מצה אתא. אלא לאקושי אכילת מצה לאזהרת חמץ - לקבוע אכילת מצה חובה לדורות כל זמן שהוא מוזהר על החמץ, ואפילו בזמן שאין פסח. דלא תימא: "על מצות ומרורים יאכלוהו" כתיב, אי איכא פסח - מיחייב באכילת מצה, ואי לא - לא.

גם כאן, יש קשר בין המצה הנאכלת עם הפסח לבין המצה הנאכלת בפני עצמה, אך אין תלות בין חובות האכילה.

ר' שמעון למד את החובה לאכול מצה בפני עצמה בליל ט"ו בניסן מהפסוק "בערב תאכלו מצות", והסביר שם רש"י: "קרא יתירה הוא, דהא כתיב 'על מצות ומרורים יאכלוהו'". גם לפי ר' שמעון יש קשר בין סוגי המצות, אך אין תלות.¹³

12 לכאורה הפסוק מפסח מצרים שממנו נלמד על פסח דורות מתאים יותר, אך נראה שברשות לא הקפידו על ההבחנה בין הפסוקים, והעיקר הוא שהביאו פסוק העוסק במצה הנאכלת יחד עם קרבן פסח. ראה הרב מנחם מנדל כשר, "תיקון בנוסח ההגדה, זכר למקדש כהלל - על מצות ומרורים יאכלוהו", תורה שלמה, יא, עמ' רי-ריג.

13 על דברי המשנה (לה ע"א) העוסקת במיני הדגנים שמהם יש לאפות מצה, ודינים נוספים הקשורים לכשרות המצה, כתב רש"י: "אלו דברים שאדם יוצא בהן ידי חובתו - משום חובת מצה, בלילה ראשונה שהוא מחויב לאכול מצה, כדכתיב (שמות יב) 'בערב תאכלו מצות'". לפי דברינו היה עליו לציין שבמצה זו יוצאים גם בעת שאוכלים אותה עם הקרבן. אך נראה שאין

לב. מצה, וקרבן פסח על מצות ומרורים

גם מדברי הרמב"ם ניתן ללמוד על הקשר שבין המצה הנאכלת בפני עצמה לבין המצה הנאכלת יחד עם קרבן פסח. באשר לאכילת המצה בפני עצמה כתב הרמב"ם (ספר המצוות, עשה קנח):

שצונו לאכול מצה בליל חמשה עשר מניסן, יהיה שם כבש הפסח או לא יהיה. והוא אמרו יתעלה "בערב תאכלו מצות". ובביאור אמרו (פסחים קב ע"א; מכילתא) "בערב תאכלו מצות" הכתוב קבעו חובה.

וכך כתב עוד (הל' חמץ ומצה ו, א):

מצות עשה מן התורה לאכול מצה בליל חמשה עשר, שנאמר "בערב תאכלו מצות", בכל מקום ובכל זמן. ולא תלה אכילה זו בקרבן הפסח, אלא זו מצוה בפני עצמה ומצותה כל הלילה.

הרמב"ם כתב באופן ברור שהחובה לאכול מצה זו איננה תלויה בשאלה אם מקריבים קרבן פסח או לא. זו חובה עצמית, בכל מקום ובכל זמן. מדבריו ניתן להבין שיש קשר בין המצה הנאכלת בפני עצמה לבין המצה הנאכלת עם הקרבן, אך אין תלות ביניהן.

בנוגע לחובה לאכול מרור כתב הרמב"ם (שם ז, יב):

אכילת מרור אינה מצוה מן התורה בפני עצמה, אלא תלויה היא באכילת הפסח. שמצות עשה אחת לאכול בשר הפסח על מצה ומרורים. ומדברי סופרים לאכול המרור לברו בליל זה אפילו אין שם קרבן פסח.

כאמור לעיל, אוכלים מרור רק עם קרבן פסח ומצה. אין חובה לאכול מרור בנפרד, והמצווה לאכול מרור בזמן הזה היא מדרבנן. משום כך בספר המצוות (מצווה נו) לא מנה הרמב"ם מצווה בפני עצמה לאכול מרור, אלא כחלק מן המצווה לאכול בליל ט"ו בניסן פסח ומצה ומרור:

שצונו לאכול כבש הפסח ליל חמשה עשר מניסן בתנאים הנזכרים. והוא שיהיה צלי, ושייאכל בבית אחד, ושייאכל עם מצה ומרור, והוא אמרו יתברך "ואכלו את הבשר בלילה הזה צלי אש ומצות על מרורים יאכלוהו" (שמות יב, ח).

צורך להדגיש זאת בכל פעם, ובוודאי שלא נכון להסיק מכאן שדינים אלו אינם אמורים בנוגע למצה הנאכלת עם הקרבן. אין מי שיטען שאפשר להכין את המצה הנאכלת עם הקרבן מקמח שאיננו מחמשת מיני דגן.

ואולי יקשה עלי מקשה ויאמר, למה תמנה אכילת פסח מצה ומרור מצוה אחת, ולא תמנה אותם שלש מצוות, ושתהיה אכילת מצה מצוה, ואכילת מרור מצוה, ואכילת פסח מצוה? אשיבנו, אמנם היות אכילת מצה מצוה בפני עצמה הוא אמת כמו שנבאר (מצווה קנח), וכן אכילת הפסח מצוה בפני עצמה אמת כמו שזכרנו, אבל המרור הוא נגרר לאכילת הפסח ואינו נמנה מצוה בפני עצמה.

וראיה לדבר, שבשר הפסח ייאכל לקיום המצוה, יהיה עמו המרור או לא יהיה, והמרור לא ייאכל אלא עם בשר הפסח, לאמרו יתברך "על מרורים יאכלוהו" (שמות יב, ח). ואילו אכל מרור מבלי בשר לא עשה כלום, ולא נאמר כבר קיים מצוה אחת היא אכילת מרור. ולשון מכילתא (מסכתא דפסחא פרשה ו) "צלי אש ומצות על מרורים" מגיד הכתוב שמצות הפסח צלי מצה ומרור. כלומר שהמצוה היא קבוץ אלה... שעיקר המצוה אכילת הבשר כמו שאמר "ואכלו את הבשר בלילה הזה", והמרור נגרר אחר בשר הפסח וחיוביו כמו שיתבאר מלשונות אלו למי שיבינם. והראיה הברורה השורש שגזר בו התלמוד והוא אמרם (פסחים קטו ע"א, קכ ע"א) "מרור בזמן הזה דרבנן". כי מן התורה אין חובה לאכול בפני עצמו ואמנם ייאכל עם בשר הפסח. והיא ראייה ברורה שהוא מן הדברים הנגררים אחר המצוה, לא שאכילתו מצוה בפני עצמה.

וכן כתב הרמב"ם גם במשנה תורה (הל' קרבן פסח ח, א-ב):

אכילת בשר הפסח בליל חמשה עשר מצות עשה שנאמר "ואכלו את הבשר בלילה הזה צלי אש ומצות על מרורים יאכלוהו".
ואין מצה ומרור מעכבין. אם לא מצאו מצה ומרור, יוצאין ידי חובתן באכילת בשר הפסח לברו. אבל מרור בלא פסח אינו מצוה, שנאמר על "מצות ומרורים יאכלוהו".

החובה לאכול מרור נגדרת אחר החובה העיקרית לאכול קרבן פסח. אין מצווה מהתורה לאכול מרור שלא יחד עם הקרבן. אמנם אם לאדם אין מצה או מרור, הוא מצווה לאכול את בשר קרבן הפסח, ואין הם מעכבים, אך הרמב"ם לא הגדיר את החובה לאכול מצה יחד עם קרבן הפסח כמו שהגדיר את החובה לאכול מרור יחד עם הקרבן. את המצה יש לאכול בפני עצמה, וגם יחד עם הקרבן, וניתן להבין שזו אותה מצה בשני מצבים. הרמב"ם כתב שהיה מקום למנות את החובה לאכול פסח מצה ומרור כשלוש מצוות נפרדות, ונראה שכוונתו לחובה לאכול את שלושת המאכלים

לב. מצה, וקרבן פסח על מצות ומרורים

הללו יחד, אך בתשובה לשאלה שעשויה להישאל, כתב הרמב"ם שאכן זו מצוות עשה בפני עצמה לאכול מצה, ומשמע שמדובר על אותה מצה - הנאכלת בפני עצמה והנאכלת עם הקרבן. נראה אם כן שכל הדינים הנוגעים לכשרות המצה הנאכלת בפני עצמה נוגעים גם למצה הנאכלת עם הקרבן.¹⁴

ה. כזית מצה יחד עם כזית מבשר קרבן פסח

בדרך כלל שיעור אכילה הוא כזית (חולין קב ע"א-ע"ב). בנוגע לפסח, מצה ומרור יש מקורות שבהם הדבר נאמר במפורש.

באשר לכזית מבשר קרבן הפסח - בתוספתא (חגיגה [ליברמן] א, ב) נידונה האפשרות להאכיל קטן: "יכול לוכל... כזית צלי שוחטין עליו את הפסח".¹⁵ הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'יק (שו"ת בית הלוי, חלק א סי' ב אות ז) הסביר מדוע חייב כל אדם לאכול כזית מקרבן הפסח:

הרמב"ם במנין המצוות בקרבן פסח מנה שחיתו ואכילתו לשתי מצוות, ובחטאת מנה הכל במצוה אחת. והקשה במעיני החכמה דמה בין זה לזה? ובדברינו יוכן היטב. דבכל הקרבנות לא הוי המצוה רק שיהיה הקרבן נאכל ולא על האדם, ומשום הכי הוי אכילתו פרט אחד ממצוות שבאותו קרבן, וכמו הקטרת אימורין דאינו נחשב למצוה אחרת בפני עצמו. אבל בפסח, הוי החיוב על האדם ולא שייך כלל לעשית הקרבן, ומשום הכי הוי שתי מצוות. ומשום הכי בכל הקרבנות לא בעינן כזית... דבפסח ומצה הוי החיוב על האדם שהוא מחוייב לאכול פסח, ומשום הכי אם אכל פחות מכזית לא שמיה אכילה, והוי כלא אכל פסח. אבל מצות אכילת קדשים, הא לא הוי המצוה

14 ר' דניאל הבבלי, שו"ת מעשה ניסים, סי' ו-ז, הקשה על שיטת הרמב"ם, ור' אברהם בן הרמב"ם השיב לו. ראה בספר המצוות מהר"ר הרב שבתי פרנקל, עמ' תקנב-תקנד. עוד עסקו בדברי הרמב"ם הללו: הר"פ פערלא, ספר המצוות לרס"ג, עשה מז-מט; הרב מנחם מנדל כשר, "אם יש מצוה במרור בפני עצמו", תורה שלמה, יא, עמ' רט-רי; הרב משה חברוני, משאת משה - פסחים, סי' קמג; הרב שמואל רוזובסקי, חידושי ר' שמואל - פסחים, אותיות קמז-קמט; הרב שמואל וואזנר, שו"ת שבט הלוי ט, סי' קכב; אוצר מפרשי התלמוד - פסחים, ד, עמ' תתו-תתיא; הרב יוסף דב סולובייצ'יק, הגדה של פסח - שיח הגרי"ד, עמ' ס-סא.

15 שיעור אכילת כזית מקרבן הפסח נזכר במשנה ובתוספתא בפסחים ובתלמודים בהקשרים רבים, וכן ברמב"ם בהל' קרבן פסח.

כלל על אדם מיוחד, דהא לא הוי חיובא אקרקפתא דגברא רק המצוה דבשר קדשים יהיו נאכלין.¹⁶

באשר לחובה לאכול כזית מן המצה נאמר במשנה (חלה א, א-ב):

חמשה דברים חייבים בחלה החטים והשעורים והכוסמין ושבולת שועל ושיפון... האוכל מהם כזית מצה בפסח יצא ידי חובתו.¹⁷

נראה שכוונת משנה זו לשיעור המצה הנאכלת בפני עצמה. לדברינו, מאחר שהמצה הנאכלת עם הקרבן היא אותה מצה הנאכלת בפני עצמה, הרי שגם המצה הנאכלת עם הקרבן שיעורה כזית. אך שיעור זה לא נזכר במפורש. באשר לשיעור המרור נאמר במשנה (ב, ו):

ואלו ירקות שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח: בחזרת ובעולשין ובתמכא ובחרחבינה ובמרור... ומצטרפין לכזית.¹⁸

הרמב"ם (פירוש המשנה) כתב כך:

כמו שאכילת מצה בליל פסח מצות עשה, כך גם אכילת מרור מצוה בזמן שיש כבש הפסח. והוא מה שאמר ה' "על מצות ומרורים יאכלוהו".

לדבריו, משנה זו עוסקת בדיני המרור הנאכל יחד עם הקרבן, ועל פיה יש לאכול כזית מרור עם הקרבן. וכך פסק הרמב"ם (הל' חמץ ומצה ז, יג):

מרורים האמורים בתורה הן החזרת והעולשין והתמכה והחרחבינה והמרור.

16 דברים דומים כתב גם הרב משה סופר, שו"ת חתם סופר אורח חיים סי' קמ. הרב שאול משה זילברמאן (אגרות לראיה, אגרת קיא) שאל אם כשאכל כזית קרבן פסח במצות ומרורים יוכל אחר כך לאכול קרבן פסח בלא מצות ומרורים. "וקצת יש להעיר כיון דכתיב בקרא 'ואכלו את הבשר בלילה הזה, צלי אש ומצות על מרורים יאכלוהו' (שמות יב, ח), אם כן כמו בצלי אש הוי קפידא על כל אכילת פסח, כמו כן הך דמצות ומרורים גם כן על כל אכילת הפסח".

17 שיעור אכילת כזית מן המצה נזכר במשנה ובתוספתא ובתלמודים וברמב"ם בהל' חמץ ומצה.

18 משנה זו באה לאחר המשנה שבה נאמר שיש לאפות את המצה מחמשת מיני דגן. שם לא נאמר שחמשת מיני הדגן מצטרפים לכזית. הר"ן (יא ע"ב מדפי הרי"ף) כתב: "ומצטרפין לכזית. לצאת ידי חובתו [האמור במרור], ונראה לי שהוא הדין דהוה מצי למיתני לענין כזית מצה דמצטרפין. אלא לגבי מצה פשיטא ליה אבל הכא איצטריך. סלקא דעתך אמינא כיון דאמרירותא קפדינן טעמא דחד מבטל בחבריה, קמ"ל דכיון דיש לכולן טעם מרירות מצטרפים". ראה גם בפירוש הרע"ב למשנה פסחים ב, ו.

כל אחד מחמשת מיני ירק אלו נקרא מרור. ואם אכל מאחד מהן או מחמשתן כזית יצא.

התוס' יום טוב (שם) ציין לדברי הרמב"ם בפירוש המשנה, והוסיף שכיום לאחר החורבן יש מצווה מדרבנן לאכול מרור בליל הסדר, וגם לכך התכוונה המשנה. נראה, שאכן המשנה עוסקת בכזית מרור שעם הקרבן, שהרי זו המצווה מהתורה, ואין זה מסתבר שהמרור הנאכל עם הקרבן יהיה שיעורו כלשהו, ואילו המרור שנאכל בעקבות תקנת חכמים יהיה שיעורו כזית.¹⁹ הרא"ש (י, כה) כתב על החובה לאכול כזית מרור:

תניא "אכלו דמאי יצא, אכלו בלא מתכוין יצא, אכלו לחצאין יצא, ובלבד שלא ישא בו בין אכילה לחבירתה יותר מכדי אכילת פרס" (פסחים קיד ע"ב), משום דמברך "על אכילת מרור", צריך שיאכל כזית, דאין אכילה בפחות מכזית. אבל בירקות הראשונות שמברך עליהן בורא פרי האדמה בעלמא, ואין מזכירין עליהם אכילה, אין צריך מהם כזית.

הרב אריה לייב ממיץ (שו"ת שאגת אריה, סי' ק) הקשה קושיות רבות על דברי הרא"ש הללו, בהנחה שהרא"ש הסביר בדבריו אלו מדוע יש לאכול כזית מרור. לכאורה נאמר במשנה במפורש שיש לאכול כזית מרור, אם כן למה נזקק הרא"ש להוכיח כן? נראה שכוונת הרא"ש היא להסביר מדוע אם אכל לחצאין יצא ידי חובה כשלא שהה בין אכילה לחברתה יותר מכדי אכילת פרס. כדי שיהיה ברור שהאדם אינו אוכל סתם מרור, אלא רוצה לקיים את המצווה שעליה בירך, עליו לאכול את שני החצאים תוך כדי אכילת פרס. כלומר הרא"ש לא הסביר את הסיבה לאכילת כזית מרור, ושאלין אוכלים כזית בגלל נוסח הברכה. מכל מקום, אחרונים רבים קיבלו את קושיותיו של השאגת אריה על הרא"ש והציעו תירוצים שונים.²⁰ הרב חיים הלוי סולובייצ'יק מבריסק (חידושי הגר"ח פסחים

19 בספר יראים סימן צד (דפוס ישן - קט) כתב: "וצריך שיאכל מן המרור כזית, דאכילה כתיב ביה ואכילה בכזית". כך כתב גם בהגהות מימוניות, הל' חמץ ומצה ח הערה ד: "מרור - דאכילה כתיב בה, ואין אכילה פחות מכזית". על דברי הגהות מימוניות העיר בלקט יושר, עמ' 92: "ואתמה, דהיא אכילה אפסח קאי". אכן כוונת ההגהות מימוניות היא לפסוקים העוסקים באכילת מרור יחד עם הקרבן. כוונתו לומר שמאחר שהמקור בתורה לחובה לאכול מרור הוא יחד עם הקרבן, תקנתם של חכמים לאכול מרור כיום בפני עצמו מבוססת על אותו אופן של קיום המצווה.

20 רבים עסקו בדברי הרא"ש והשאגת אריה. הפניה למקורות בעניין זה ראה: אוצר מפרשי התלמוד

קכ ע"א) הסביר את דברי הרא"ש על פי דברי הרמב"ם שהובאו לעיל, שבהם כתב על שיעור המצה והמרור שיש לאכול יחד עם קרבן הפסח, והשיב על קושיות השאגת אריה:

והנראה בזה דהנה הרמב"ם במנין המצות לא מנה לאכילת מרור למצוה בפני עצמה. וכן בספר המצוות (מצוה נו) וכן בספר יד החזקה (הל' חמץ ומצה ז, יב; ח, ח) כתב דמרור בזמן הזה הוא מדרבנן, ומוכח דהא דכתיב "על מצות ומרורים יאכלוהו" אין זו מצוה על אכילת מצה ומרור בפני עצמה, אלא דעיקר המצוה היא אכילת הפסח, ורק דאכילת מצה היא גם מצוה בפני עצמה מקרא ד"בערב תאכלו מצות". וכיון דאין אכילת מצוה בפני עצמה, ורק דין ותנאי במצוה דאכילת פסח, נראה דאם יאכל כזית פסח וחצי זית מצה וחצי זית מרור, דשפיר קיים מצות אכילת פסח, ורק דלא קיים עוד מצות אכילת מצה דמצוה בפני עצמה היא מקרא ד"בערב תאכלו מצות". ולפי"ז הלא מיושבת שפיר קושית השאגת אריה, דלא איתקש מרור למצה²¹ אלא לדין מצה שנאמר במצות אכילת פסח בקרא ד"על מצות ומרורים יאכלוהו", ולא למצות מצה מ"בערב תאכלו מצות" שהיא מצוה בפני עצמה. דהרי חזינן דמצה בזמן הזה דאורייתא ומרור מדרבנן, וכיון דלא איתקש אלא למצה שהוא דין באכילת פסח, בדין זה גם מצה עצמה לא בעי כזית. ורק למצות מצה שהיא מצוה בפני עצמה מקרא ד'בערב תאכלו מצות' בזה צריך כזית.²²

לדברי הגר"ח, שיעור המצה הנאכלת בפני עצמה והמרור הנאכל בזמן הזה מדרבנן, הוא כזית. לעומת זאת, בנוגע למצה ומרור שנאכלים יחד עם הקרבן, "נראה דאם יאכל כזית פסח וחצי זית מצה וחצי זית מרור, דשפיר קיים מצות אכילת פסח ורק דלא קיים עוד מצות אכילת מצה, דמצוה בפני עצמה היא מקרא ד'בערב תאכלו מצות". הנימוק הוא: "כיון דאין אכילת מצוה בפני עצמה, ורק דין ותנאי במצוה דאכילת פסח".

- פסחים, ד, עמ' תקפו-תקצ, ועמ' תתיא-תתיג; הרב שלמה יוסף זיון, המועדים בהלכה עמ' רעא; הרב מנחם מנדל כשר, הגדה של פסח - תורה שלמה, עמ' 166-168, ועוד.

21 היקש בין מרור למצה נזכר בתוס' בפסחים קיד ע"ב ד"ה אכלן, בהקשר של אכילת מרור מדמאי.

22 בדברי הגר"ח עסקו: הרב שמואל רוזובסקי, שיעורי ר' שמואל, פסחים לט ע"א, בעניין מרור, סי' קמו-קמז; הרב יהושע יגל, נתיבות יהושע, ב, עמ' תלח-תמ.

לדברינו, אין צורך להגדיר את המצה והמרור הנאכלים עם הקרבן כ"דין ותנאי במצווה דאכילת הפסח". המצווה היא לאכול את שלושת המאכלים יחד, והחשוב שבהם הוא קרבן הפסח, ועל כן יש לאכול כזית מהקרבן. באשר לשיעור המצה, כשם שחובה לאכול כזית מן המצה שאוכלים בפני עצמה, כך יש לאכול כזית מן המצה הנאכלת עם הקרבן. כאמור, למצווה לאכול מצה בליל ט"ו בניסן יש שני מופעים: כמצווה בפני עצמה וכחלק ממצוות קרבן פסח, וכל הדינים החלים על המצה הנאכלת בפני עצמה חלקים על המצה הנאכלת עם הקרבן. הרמב"ם לא ראה את המצה הנאכלת עם הקרבן כנגררת אחר הקרבן, וכשם שכתב בנוגע למרור. אכן בדיעבד, אם אין לאדם כזית מצה עליו לאכול את הקרבן עם מעט המצה שיש לו, אך לא לכתחילה.²³

אמנם בנוגע למרור, נראה כדברי הגר"ח שאין צורך לכתחילה בשיעור כזית, וכל מה שנאמר על כזית מרור (לט ע"א), נוגע לתקנת חכמים בנוגע לאכילת מרור לאחר החורבן. כך כתב הרב אברהם בורנשטיין (שו"ת אבני נזר, חלק אורח חיים סימן שפג, ה):

מרור בזמן הזה שתקנו אותו לאכול בפני עצמו, צריך כזית. ואינו דומה למרור שעם הפסח שאינו אלא טפל לפסח, על כן לא בעי שיעור אכילה כיון שהוא רק טפל לפסח. ודי במה שיש שיעור אכילה בפסח. אבל מרור שתקנוהו מצוה בפני עצמו ומברכין עליו אפילו אין לו מצה מחויב לאכול מרור, וכיון שהיא מצוות אכילה בעצמו צריך שיהיה בו כזית.

אך כאמור, לא כן במה שנוגע לאכילת מצה. זו אותה מצה שנאכלת בפני עצמה, וכל הדינים שנאמרו על מצה הנאכלת בפני עצמה חלים גם על המצה הנאכלת עם הקרבן, ולכתחילה ודאי שיש לאכול כזית מצה יחד עם כזית מהקרבן.²⁴

23 בנוגע לאכילת מצה בפני עצמה פחות משיעור כזית, חלקו אחרונים. הרב יעקב ריישר (שו"ת שבות יעקב, ב, סי' יח) סבר שאין בזה מצווה כלל, וכך כתב גם המשנה למלך (הל' חמץ ומצה א, ז). אך החיד"א (ברכי יוסף, או"ח, סי' תפב ס"ק ד) כתב שלזכר חמץ מצוה צריך לאכלו. ראה: הרב עובדיה יוסף, חזון עובדיה, א, סי' כח שהאריך בזה.

24 הנצי"ב, הגדה של פסח - אמרי שפר, עמ' 6-7, כתב כך גם בנוגע להלכות אחרות: "כל דכפין - הקדימו עוד להודיע דבכל פרטי הסדר יש להשוות אופן אכילת מצה בזמן הזה כמו שהיה אופן אכילת הפסח בזמן הבית ואכילת הפסח בזמן הבית הייתה כאמור עם מצה ומרור) כמו לענין שאין מפטירין אחר הפסח מצה אפיקומן ועוד. רק לענין אחד שונה שאין צורך להמנות, וכל עני ואביון יכול להצטרף לאכילת המצה".

סיכום

ליל הסדר הוא צירוף של שני חגים: חג הפסח שחל מי"ד בניסן עד סוף ליל ט"ו בניסן, וחג המצות שמתחיל בליל ט"ו בניסן ומסתיים לאחר שבעה ימים בכ"א בניסן. בלילה זה יש שני מופעים למצה: המצה שיש לאכול יחד עם קרבן הפסח והמרור, והמצה שחובה לאוכלה בפני עצמה. היות שאלו שני מופעים של אותה מצווה, דיני המצה וכשרותה בשני המופעים זהים, וכך גם באשר לשיעור המצה בשני המופעים - שיעורה כזית.